

PUSZCZA PYZDRSKA

OLEĎERSKIE DZIEDZICTWO

Wydawnictwo powstało w ramach projektu:

„PUSZCZA PYZDRSKA – Olędrzy i ich żelazne domy”.

Zadanie współfinansowane ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w ramach Programu Operacyjnego Funduszu Inicjatyw Obywatelskich

Autorzy tekstów:

Wiesława Kowalska

Zbigniew Chodyła (rozdział: Osadnictwo w Puszczy Pyzdrowskiej od średniowiecza do 1945 r.)

Dr Z. Chodyła jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Uniwersytetu Zielonogórskiego oraz ekspertem w dziedzinie osadnictwa olęderskiego w Wielkopolsce.

Autorzy zdjęć: Wiesława Kowalska, Przemysław Kowalski, Piotr Żukowski, Tomasz Frankowski, Edyta Michalak, Leokadia Śniegowska, Zdjęcia lotnicze: Robert Sitek, Krzysztof Rostek, Urząd Miejski w Stawiszynie

Wydawca dziękuje za udostępnienie zdjęć archiwalnych Pani Krystynie Borowiak oraz Archiwum Państwowemu w Poznaniu

Bibliografia: „Każde miejsce opowiada swoją historię”, praca zbiorowa, Poznań, 2001 r.; „Granica”, pod redakcją Jacka Schmidta, Poznań, 2007 r.

Rysunki: Agnieszka Świerniak

Projekt graficzny: Agnieszka Jankowska

Inicjator i koordynator projektu: Przemysław Kowalski

Administrator: Stowarzyszenie „Mecenatek” w partnerstwie z TK „Echo Pyzdr”

Wydanie I, 2010 r.

Sponsorzy wydawnictwa:

Blizanów

Chocz

Gizałki

Grodziec

Mycielin

Pyzdry

Rzgów

Zagórów

**Powiat
Koniński**

Projekt współfinansowany
przez Samorząd Województwa
Wielkopolskiego

URZĄD MARSZAŁKOWSKI
WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Od wydawcy

Oddajemy do rąk Czytelników książkę zainspirowaną publikacją: „Każde miejsce opowiada swoją historię”, którego wydawcą w 2001 była Fundacja Fundusz Współpracy. Publikacja ta pokazywała, co stanowi o wartości kulturowego dziedzictwa wiejskiego w Polsce. Dziedzictwo to, obecnie niedoceniane, może w najbliższych latach stać się istotnym czynnikiem rozwoju duchowego i gospodarczego prowincji. W Europie oryginalne dziedzictwo kulturowe każdej krainy geograficznej jest starannie pielęgnowane, gdyż to się opłaca. W Polsce, po okresie uniformizacji, trudno odróżnić (poza Podhalem) krainy geograficzne. Uniformizację dopełniła postępująca intensyfikacja rolnictwa, której towarzyszy skażenie środowiska naturalnego, zubożenie krajobrazu, ubytek ludności wiejskiej, zanik tradycyjnych metod uprawy i zwyczajów wiejskich. Oryginalny styl budownictwa jest najbardziej czytelnym wyróżnikiem kulturowym. Do chwili obecnej tylko nieliczne obszary wiejskie Polski zachowały na tyle czytelne dziedzictwo kulturowe, że można je wykorzystać dla ich rozwoju. Jednym z nich jest obszar historycznej Puszczy Pyzdrowskiej. To kraina geograficzna wyróżniająca się oryginalnym dziedzictwem kulturowym w skali europejskiej. Jak niezwykle to dziedzictwo poznać? Państwo czytając tę publikację i odkrywając prawdziwe oblicze puszczy. Autorzy dziękują wszystkim, którzy przyczynili się do powstania publikacji. Nie wszystkie wątki i opowieści mieszkańców zostały podjęte. Nie wszędzie udało się dotrzeć. Wydanie kolejnych publikacji o Puszczy Pyzdrowskiej pozwoli objąć całą rzeczywistość. Zapraszamy do współpracy.

Wieś Baraniec

Wieś Zapowiednia

Wieś Czarny Bród

Wieś Konary

○ czym jest ta książka

Na bogactwo Puszczy Pyzdrskiej oprócz ziemi, wody, lasów i ludzi, składają się: kultura, tradycje i krajobraz ukształtowane przez różne fale osadników, którzy ją zagospodarowali. Burzliwe czasy II wojny światowej i lata powojenne spowodowały, że wiele tego dziedzictwa utraciliśmy. Ludność żydowska, licznie zamieszkująca miasteczka na obrzeżach Puszczy Pyzdrskiej, została wymordowana. Olędrzy, którzy zagospodarowali centralną część Puszczy Pyzdrskiej w XVIII wieku, a byli w większości pochodzenia niemieckiego, uciekli przed nadciągającą armią radziecką lub zostali po wojnie wysiedleni. Puszcza Pyzdrska była do II wojny światowej obszarem wielokulturowym, zagospodarowanym i zamieszkanym przez obywateli polskich trzech narodowości i wielu religii. Dzisiaj ten koloryt minął bezpowrotnie. Po żydach i ewangelikach pozostały ich domy, świątynie i cmentarze. Całość dziedzictwa trzech narodów tworzy dorobek, który należy uratować. By tak się mogło stać trzeba ten dorobek dostrzec, chronić i wiedzieć jak go wykorzystać. Książka jest skierowana przede wszystkim do mieszkańców Puszczy Pyzdrskiej (gmin: Blizanów, Chocz, Gizałki, Grodziec, Mycielina, Pyzdry, Rychwał, Stawiszyn, Rzgów, Zagórów). Liczymy, że uwrażliwi ona Czytelników na wartość otaczającego dziedzictwa, poszerzy wiedzę na ten temat, pokaże jak można dziedzictwo kulturowe wykorzystać do podniesienia atrakcyjności własnych

okolic i w rezultacie polepszyć jakość życia. Książka przedstawia głównie dziedzictwo materialne, jak architektura, sposób gospodarowania i lokalna wytwórczość, a także dziedzictwo duchowe i codzienne życie wspólnot wiejskich.

Chcielibyśmy, by książka pomogła zachować jak najwięcej z dziedzictwa Puszczy Pyzdrskiej, by przyczyniła się do prawidłowej realizacji niezbędnych zmian, w tym, by wpłynęła na styl architektury w takim stopniu, by nowe domy zaczęły nawiązywać stylem do tradycyjnej architektury regionalnej. Katalog cech charakterystycznych architektury regionalnej Puszczy Pyzdrskiej, opracowany przez naukowców UAM, ASP i Muzeum Narodowego w Poznaniu, znajduje się na stronie: www.echo.org.pl i jest do dyspozycji potencjalnych inwestorów. Powstał w ramach projektu: „Puszcza Pyzdrska – Olędrzy i ich żelazne domy”. Realizacja projektu planowana jest na wiele lat. Celem ostatecznym jest uczynienie z Puszczy Pyzdrskiej krainy geograficznej wyróżniającej się oryginalnym dziedzictwem kulturowym, którego najbardziej widocznym przejawem jest architektura bazująca na darniowej rudzie żelaza w stopniu większym niż gdziekolwiek w Polsce i Europie.

Wiosenne rozlewiska Warty

„Człowiekowi potrzebne jest piękno krajobrazu”

Jan Paweł II

Warta i starorzecza

Naturalna granica obszaru to od północy rzeka Warta, od zachodu – Proсна, od wschodu – Czarna Struga wraz ze zlewnią, od południa – granica lasów

Łania

na północ od linii: Brudzew, Jarantów, Zbiersk, Mycielina. Do naszych czasów zachowały się znaczne zwarte kompleksy leśne. Główny ich człon liczy aż 16,5 tys. ha. Pozostałe trzy większe kompleksy liczą od 1 do 1,5 tys. ha. W polskim nazewnictwie nazwa „puszcza” ma uzasadnienie pod warunkiem zachowania

Bobry w Puszczy 2010

do naszych czasów znacznych kompleksów leśnych. Znana powszechnie Puszcza Niepołomska pod Krakowem liczy zaledwie 12,6 tys ha. W tym kontekście reaktywacja historycznej (używanej do XIX w) nazwy Puszcza Pyzdrska jest w pełni uzasadniona. O lasach Puszczy Pyzdrskiej niewiele wiadomo. Nie ma tu ani jednego rezerwatu przyrody. Jest jednak wiele miejsc, które charakteryzują się unikalną florą. Na zachód od wsi Stara Ciświca, na Ciświckim Bagnie, występuje najliczniej w Polsce największa polska paproć „długosz królewski”. Koło wsi Trzcianki występują unikalne łąki słonolubne. Najładniejsze lasy ze sporym udziałem dębu spotkamy między Imielnem a Zagórowem. Naturalny, niesadzony przez człowieka, las łęgowy występuje nad piękną nieuregulowaną rzeczką Bawół, pomiędzy Starym Borowcem a Piskorami. O wyglądzie dawnych lasów świadczą pomniki przyrody, m.in.: dęby, których największe okazy o obwodzie do 720 cm występują w parku pałacowym w Grodzcu. Krajobraz puszczy urozma-

Droga

icają liczne wydmy. Najpotężniejsze z nich ciągną się pomiędzy wsiami: Stara Ciświca i Łądek. Znajduje się na nich wieża widokowa, z której można podziwiać panoramę Puszczy Pyzdrskiej. Najlepsze miejsce z widokiem na dolinę Warty znajduje się we wsi Rataje, gdzie podczas powodzi Warta zamienia się

Puszcza Pyzdrska dziś

Leśne stawy

w ogromne rozlewisko o szerokości do 3 km. Puszcza Pyzdrska obfituje w liczne bagna, z których największe występują w dolinie Czarnej Strugi pomiędzy Grodzcem a Nowymi Grądami. Puszcze zasiedlają rzadkie gatunki ssaków: jeleń, bóbr, wydra, a także

Żurawie przed odlotem

okresowo wilk i łos. Świat ptaków reprezentują: orzeł bielik, kania czarna, bocian czarny, żuraw, czapla biała i siwa, bąk, batalion, rycyk, krwawodziób i bekas. Ekspozycje poświęcone przyrodzie Puszczy Pyzdrskiej znajdują się w siedzibach Nadleśnictwa Grodziec i Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Łądzie.

Wody i wydmy

Wieś Kolonia Obory

Puszcza Pyzdrska to kompleks leśny zawdzięczający swą nazwę faktowi, że blisko 1/6 jego obszaru stanowiła w latach 1387-1793 własność miasta Pyzdry. W średniowieczu była ona położona od zachodu, wschodu i północy między odcinkami rzek: Warty, Proсны i Powy, a od południa sięgała linii biegnącej poniżej miejscowości: Brudzew, Brudzewek, Lipe, Jarantów, Zbiersk, Petryki, Kościelec i Stropieszyn. Administracyjnie wchodziła w skład trzech powiatów (kaliski, koniński i pyzdrowski) w województwie kaliskim. Wzdłuż zachodniego skraju puszczy biegła, równoległa do Proсны, droga z Kalisza przez Pyzdry do Poznania i Gniezna, a wschodni jej skraj obsługiwał szlak łączący Kalisz z Kruszwicę przez Konin. Środek leśnego obszaru przecinał, prowadzący wzdłuż Czarnej Strugi, trakt: Stawiszyn – Łądek, z którego dokonywano penetracji gospodarczej idącej w głąb Puszczy Pyzdrowskiej, dlatego jej obszar nie był pozbawiony osadnictwa.

W średniowieczu powstało na obszarze PP lub jej obrzeżach co najmniej 36 osad, m.in.: Wrąbczynek, Dłusk, Tarnowa, Lipie, Lisewo, Rychwał, Zagórów, Drzewce, Grodziec, Chocz, Rzgów, Łąd, Łągiewniki, Biskupice, Królikowo, Grochowy, Jaroszewice Rychwańskie. Oprócz osad rolniczych powstawały osady związane z eksploatacją lasu (Wrąbczyn), służebne (Obory), rudnicze i hutnicze (Ruda Komorska, Ruda Wieczyńska, Huta Trąbczyńska, Huta Łukomska), smolarnie (Smoliniec).

W czasach nowożytnych (XVI-XVIII w.) rozwój osadnictwa na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej był prawie dwukrotnie szybszy niż w średniowieczu, bowiem powstało wówczas 188 osad. Z tych w latach 1761-1793 założono 46 osad ołęderskich: Ciążęńskie Ołędry (dziś: Ciążęńskie Holendry), Lisewo Ol. (Lisewo), Lisewskie Ol. (Olsz), Pyzdrowskie Ol. (dziś: Kruszyny, Zamość, Dolne Grądy, Górne Grądy, Baraniec, Zimochowiec, Tłoczyzna, Glinianki, Trzcianki,

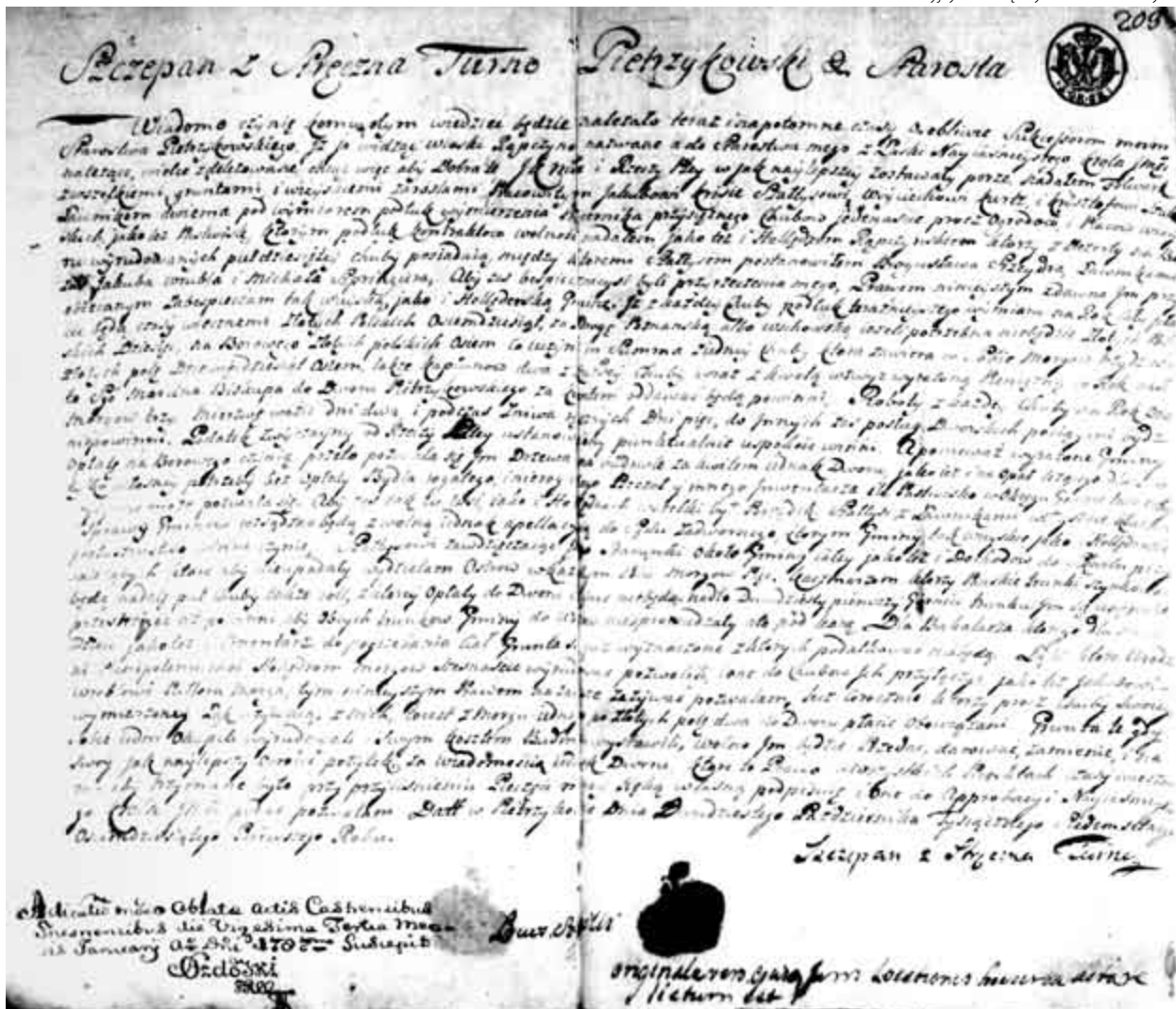
Osadnictwo w Puszczy Pyszdrskiej od średniowiecza do 1945 r.

Zapowiednia, Walga, Królewiny), Tomickie Nowe Ol. (Ciemierów, Tomickie Stare i Nowe Śnieżnie), Wrąbczynek (Wrąbczynek), Wrąbczynkowskie Ol. (Wrąbczynkowskie Holendry), Białobłockie Ol. (Białobło-

ty), Borowieckie Nowe Olędry (Borowiec Nowy), Borowieckie Stare Ol. (Borowiec Stary), Bukowa Ol. (Bukowo, Bukowe), Gadowskie Nowe Ol. (Gadowskie Nowe Holendry), Gadowskie Stare Ol. (Gadowskie

Stare Holendry), Gliny Ol. (Gliny), Grądy Stare Ol. (Grądy Stare), Grądy Nowe Ol. (Grądy Nowe), Imielno (Imielno), Dębniaki Ol. (Dębniaki), Dzierżbińskie – Zdanowiec Ol. (Danowiec), Zamęty Ol. (Zamęty),

Dokument lokacyjny wsi Wrąbczynkowskie Holendry

Osadnictwo w Puszczy Pyszdrskiej od średniowiecza do 1945 r.

Wieś Orlina Duża

Jarantowskie Ol. (Jarantów Kolonia, Jarantów), Kazimierskie Nowe Ol. (Każmierka Nowa), Kazimierskie Stare Ol. (Każmierka Stara), Mycielińskie Ol. (Kazala Nowa, Kazala Stara), Oborskie Nowe Ol. (Obory Kolonia), Oborskie Stare Ol. (Wronów), Piskory albo Lipeckie Ol. (Piskory), Joanna-Grojeckie Ol. (Joanna), Konary Ol. (Konary), Kowalewskie Ol. (Kowalewek),

Fotografie archiwalne ze zbioru Archiwum Państwowego w Poznaniu, Łązińsk lata 20-te, fot. Artur Breyer

Lubieńskie albo Biała Ol. (Lubień), Luśnie Ol. a. Łukomskie Ol. (Łukom), Myszaków Ol. (Myszakówek), Orlińskie Duże Ol. (Orlina Duża), Orlińskie Małe Ol. (Orlina Mała), Siąszyckie Ol. (Siąszyce Nowe Drugie), Sławskie Ol. (Sławskie Holendry); Smuszewskie Ol. (Olędry Smaszewskie), Stara Huta a. Zagórowskie Ol. (Huta Stara), Trąbczyńskie Nowe (Łązińsk Łazińska Kolonia, Łązińsk III), Trąbczyńskie Stare Ol. (Łązińsk III), Wielołęka (Wielołęka), Stropieszyskie Ol. (Radzany Kolonia, Gostynie Kolonia), Szymanowickie Stare Ol. (Szymanowice), Tomickie Stare i Nowe Ol. (Tomice Drugie, Tomice Trzecie), Wierzchy Ol. (Wierzchy), Zbierskie Ol. (Kolonia Zbiersk).

Osadnictwo olęderskie w Polsce zapoczątkowali w latach. 1527/1540 Holendrzy –menonici (zwani ze staropolska „Olędrami”), którzy jako specjaliści w zakresie opanowywania terenów zalewowych i podmokłych zagospodarowali Żuławy i niektóre obszary położone w dolinach rzek. Osadnictwo to kontynuowali ich potomkowie oraz „na wzór holenderski” głównie Niemcy wyznania ewangelicko-augsburskiego (luterńskiego), w małym stopniu

ewangelicko-reformowanego (kalwinistycznego) oraz Polacy. O istocie osadnictwa olęderskiego decydowały bowiem nie przynależność etniczna osadników, charakter i sposób zajmowania terenu (odwadnianie lub karczunek), lecz: 1) dwie główne zasady prawa holenderskiego (olęderskiego) – zbiorowa odpowiedzialność gminy za regularne dopełnianie świadczeń przez jej członków na rzecz właściciela gruntów i wynikające z niej równouprawnienie osadników – gospodarzy wewnątrz gminy, demokratyczny samorząd i pomoc sąsiedzka, gwarantowane w umowach lokacyjnych zawieranych z najemcą przez całą gminę i 2) funkcja gospodarcza przejawiająca się w zajmowaniu terenów często trudnych do zagospodarowania oraz kulturze rolnej, polegającej na uprawie ziemi przeważnie w jednym bloku (co umożliwiała stosowanie trójpolówki indywidualnej i płodozmianu) i dużym lub co najmniej równorzędnym z uprawami zbóż i innych roślin znaczeniu hodowli zwierząt, zwłaszcza bydła mlecznego.

Wsie olęderskie miały własny samorząd – zgromadzenie gminne i urząd-sąd (sołtysa i ławników) z wyboru. Całą wieś solidarnie odpowiadała za świadczenia na rzecz feudalnego właściciela gruntów przez olędrow na zasadzie wieczystej dzierżawy lub po okupieniu gruntów – wieczystego prawa czyn-

Fotografie archiwalne ze zbioru Archiwum Państwowego w Poznaniu, Łązińsk lata 20-te, fot. Artur Breyer

Wieś Wrębczyn Górski, podczas corocznych powodzi domy stoją bezpiecznie na wydmach

Osadnictwo w Puszczy Pyzdrowskiej od średniowiecza do 1945 r.

szowego. Osadnicy byli osobiście wolni, mieli też ograniczoną wolność sądową, wyrażającą się w podległości własnemu sądowi wiejskiemu (z wyjątkiem spraw kryminalnych), z możliwością apelacji od jego wyroków do sądu dworskiego, uiszczali świadczenia na rzecz Kościoła katolickiego i podatki państwowe, korzystali z wolności handlu oraz swobody wyzna-

Borowiak Stefan, ze wsi Rybie

niowej. Większość osad ołęderskich założono na tzw. surowym korzeniu, czyli w miejscach dotychczas nie zasiedlonych, w lasach lub na terenach podmokłych, a sporadycznie w miejsce założonych wcześniej a wyludnionych wsi, np.: wieś Lisewo w gminie Pyzdry.

O dynamicznym rozwoju osadnictwa ołęderskiego w Polsce i w Wielkopolsce w XVII – XVIII w. poza ogólnymi uwarunkowaniami: kryzysem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, zniszczeniami wojennymi i wyludnieniem kraju w wyniku wojen i epidemii, decydowały po stronie fundatorów osad – dążenie do odbudowy dóbr i podniesienia z nich dochodów – z okupnego, czynszów (świadczonych solidarnie), danin i robocizn, monopoli, a po stronie osadników, przybyłych głównie z zagranicy – lepsze niż dotychczas warunki bytowania w postaci prawnych i gospodarczych

Fotografie archiwalne ze zbioru Archiwum Państwowego w Poznaniu, Łąkińsk lata 20-te, fot. Artur Breyer

Osadnictwo w Puszczy Pyzdrowskiej od średniowiecza do 1945 r.

zasad i korzyści, właściwych dla tego typu osadnictwa (wymienionych już wyżej) oraz wolność wyznania i kultu religijnego, gwarantowane im w umowach lokacyjnych zawieranych z całymi gminami. Osadnicy imigranci zewnętrzni napływający spontanicznie, ale przeważnie w zorganizowany sposób, byli chłopami ze Śląska, Brandenburгии, a głównie z Nowej Marchii i z Pomorza Zachodniego zbiegłymi stamtąd z powodu zaostrzonego wyzysku i ucisku pańszczyźnianego, rugów z gospodarstw, werbunku do wojska i restrykcyjnej polityki podatkowej, zniszczeń wskutek wojen śląskich (1740-1742) i 7.-letniej, epidemii i głodu.

W latach 1794-1863 oprócz innych osad powstało w Puszczy Pyzdrowskiej co najmniej 20 kolejnych osad olęderskich, w tym: Świącia, Olchowo, Emilienheim (Oleśnica), Michalinów, Tarczewo, Grądzeń Las, Mały Las, Chruściki, Grądzeń, Drzewce, Kopojno, Oleśnica Kolonia, Oleśnica Wielka, Zarzew, Czarny Bród. Rok 1864, w którym nastąpiło uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim oznacza koniec osadnictwa olęderskiego. Nastąpiła wówczas nowa fala osadnicza na parcelowanych gruntach folwarcznych. Niektóre wcześniejsze osady olęderskie, na skutek osiedlania się nowych osadników, zaczęły się dzielić na osobne wsie. Najbardziej widoczne było to w Pyzdrowskich Olędрах, które przekształciły się w 12 wsi.

W okresie międzywojennym (1918-1939) powstało około 12 nowych osad założonych na gruntach majątków parcelowanych, w związku z wprowadzeniem w życie postanowień reformy rolnej z 1925 roku.

II. wojna światowa w sposób brutalny zatrzymała proces kolonizacji Puszczy Pyzdrowskiej. Olędrzy pochodzenia ewangelickiego, poddani presji dwóch totalitarnych systemów (hitlerowski, stalinowski) zostali ostatecznie zmuszeni do opuszczenia swoich siedlisk. Wsie olęderskie uległy częściowemu wyludnieniu (np.: wieś Wióry zniknęła w całości, w Olszu i Ciężęńskich Hol. zostały pojedyncze gospodarstwa), a porzucone pola zarosły lasy.

Fotografie archiwalne ze zbioru Archiwum Państwowego w Poznaniu, Łazińsk lata 20-te, fot. Artur Breyer

Co jest dziedzictwem?

krajobraz wokół nas

lasy, wody, pola, łąki, zagajniki

wsie i ich układy przestrzenne

domy, budynki inwentarskie, kościoły, kapliczki, cmentarze, mogiły, budowle przemysłowe i użyteczności publicznej, dwory, pałace, zamki, grodziska, dawna granica, wykopaliska

sposób zagospodarowania i wytwarzania

uprawy i praktyki rolnicze, rzemiosło i rękodzieło, sztuka ludowa, tradycyjne przetwory i potrawy

spuścizna duchowa

obyczaje i obrzędy, życie prywatne i społeczne, legendy i gwara

Dom to spadek?

Spróbujcie odkryć dziedzictwo kulturowe waszej wsi lub szerszego obszaru. Opiszcie je i nazwijcie cechy charakterystyczne.

Jakie wartości przekazuje?

dawne umiejętności

budynki i przedmioty dobrze wykonane, z innego surowca niż używane dzisiaj, o ciekawej konstrukcji

piękno i wzruszenie

rzeczy ozdobne, proste i bliskie natury, wywołujące wspomnienia i wzruszające

unikatowość

rzadkie, wyjątkowe, interesujące dla mieszkańców i dla turystów, ważne dla naukowców

poczucie tożsamości

wiele mówi o naszych poprzednikach i przodkach, o tym co tworzyli, o naszej wspólnej historii

Patrzcie dzieci, ten dom zbudowano z darniowej rudy żelaza...

Oceńcie wartości, które łączą się z poszczególnymi składnikami dziedzictwa, ich stan dzisiejszy i obecność w świadomości mieszkańców.

○ czym mówi?

O naszych przodkach

o nas samych,
o naszej wsi,
o naszej krainie geograficznej,
o Polsce

Zobaczcie jaki piękny dom!

Spróbujcie napisać historię waszej rodziny, waszej wsi, a może nawet historię Puszczy Pyzdrowskiej. Sięgnijcie do pamięci ludzi, a może nawet do dokumentów.

W czym nam może pomóc?

Pozwoli uratować stary, piękny dom,

zachować urodę miejsca, w którym żyjemy,
przyniesie poczucie dumy z naszej tradycji,
pomoże urządzić nasze życie
i uczynić zamożniejszymi

Dom jak nowy, jest gdzie przemocować i w dodatku w pięknym krajobrazie!

Przygotujcie kilka propozycji ochrony i wykorzystania dziedzictwa wspólnie z sąsiadami, przedstawicielami władz i lokalnymi liderami.

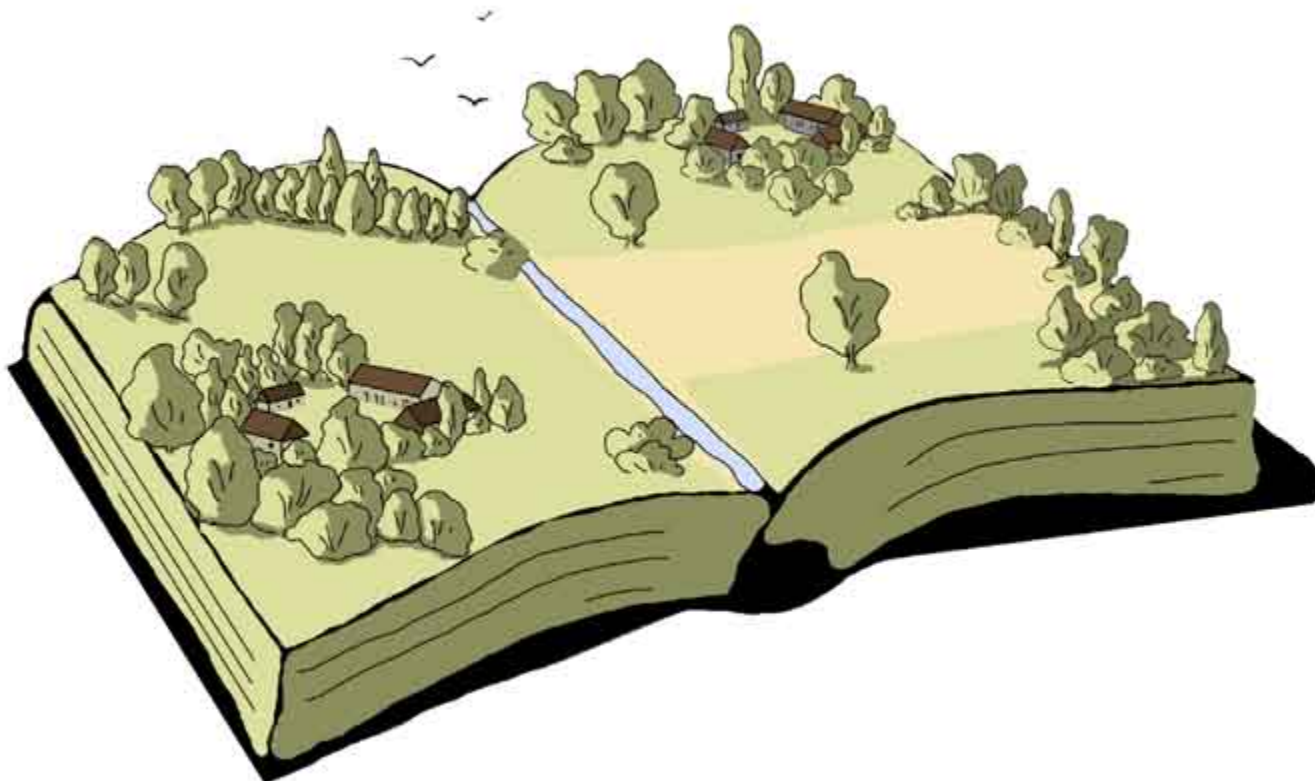
Czytanie krajobrazu

Krajobraz jest jak księga, w której zapisane są dzieje i jej czas obecny. W księdze tej są jednak inne znaki alfabetu, słowa i zdania.

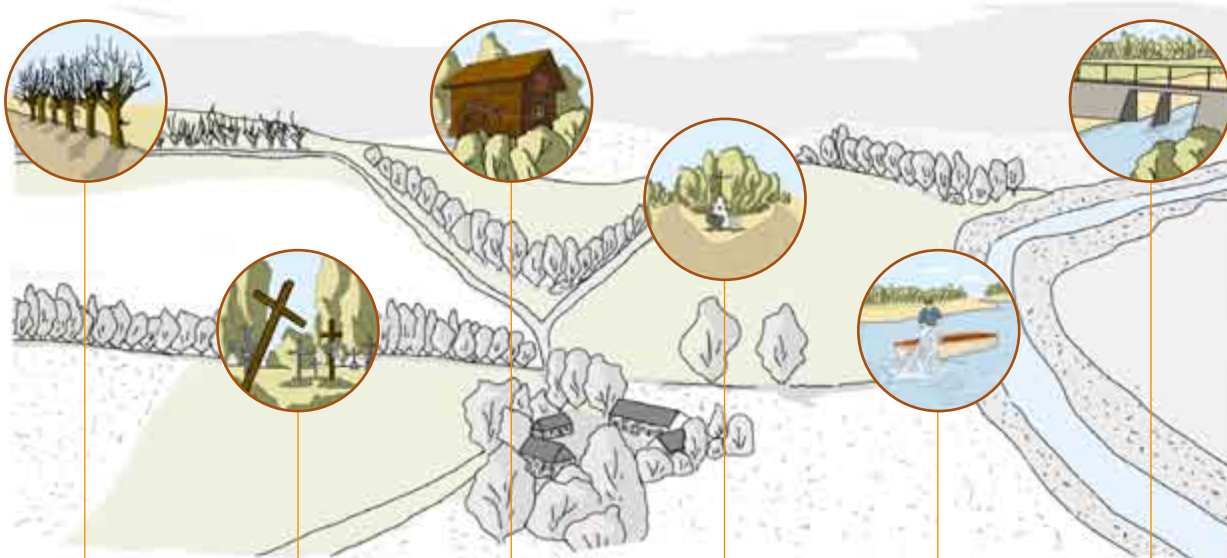
Jedne z nich stworzyła natura (drzewa, rzeki, wydmy, bagna), inne – człowiek (domy, drogi, kościoły, grodziska), a jeszcze inne człowiek wspólnie z naturą (pola uprawne, łąki, sady, ogrody, miedze, rowy melioracyjne. Park możemy na przykład porównać do pięknie skomponowanego zdania. Piękne bywają też zdania, których nikt nie komponował, jak choćby szachownica pól, łąk i lasów, której malow-

niczość nie jest celem, ale wynika z użyteczności. Zdania bywają też niedbałe, źle zbudowane, a nawet rażące – jak bezwładna zabudowa nowymi domami nie pasującymi stylem do zastanego układu przestrzennego i stylu architektury. Krajobraz można czytać jak książkę, ale trzeba się tego nauczyć. Ta umiejętność pozwoli nam czerpać wiedzę nie tylko o naszej krainie geograficznej, lecz także o nas samych oraz o naszych sąsiadach. Spróbujmy więc odpowiedzieć na pytania:

- z czego składa się krajobraz?
- jak oglądać krajobraz?
- jak rozumieć i odczuwać krajobraz?

Z czego składa się krajobraz?

Zielen:

lasy
zieleni śródpolna
pola
łąki i pastwiska
miedze
łągi
sady, ogrody, parki

Miejsca kultu i pamięci:

świątynie
cmentarze
kapliczki
klasztory
pomniki
miejsca historyczne
inne miejsca niezwykłe

Zabudowa:

wieś, miasteczko
przysiółki
zagrody
dwory, folwarki
świątynie
młyny, wiatraki
kuźnie
cegielnie

Drogi:

ulice wiejskie
place
roztaje
drogi polne
aleje
szlaki kolejowe

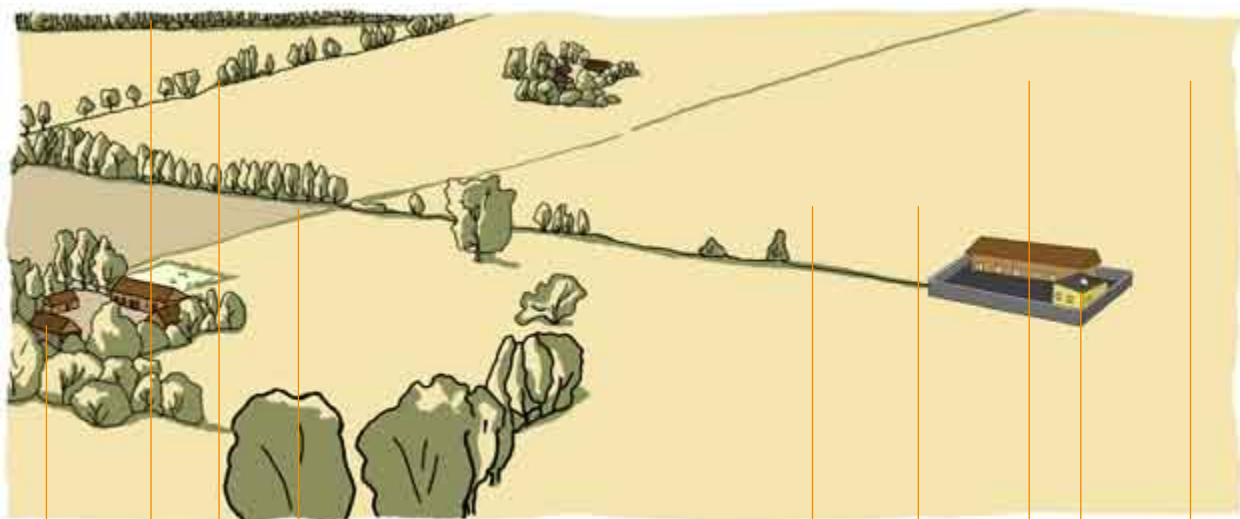
Wody:

źródła
studnie
rzeki, potoki
stawy
kanały melioracyjne
mokradła

Budowle inżynierskie:

mosty
fortyfikacje
stacje kolejowe
wały
śluzы

Krajobraz wsi olęderskiej

stara zabudowa wtopiona w zieleń

sąsiedztwo rzeki i lasów

bogactwo zieleni śródpolnej

mozaika pól, łąk, pastwisk i lasów

Wartości

brak miedz i zieleni śródpolnej

komasacja gruntów

zaoranie łąk i pastwisk;

nowa bezstylowa zabudowa bez zieleni

dzikie wysypiska śmieci;

Zagrożenia

Wartości:

a. mozaika pól, łąk, pastwisk i lasów; b. bogactwo zieleni śródpolnej; c. sąsiedztwo rzeki i lasów; d. stara zabudowa wtopiona w zieleń

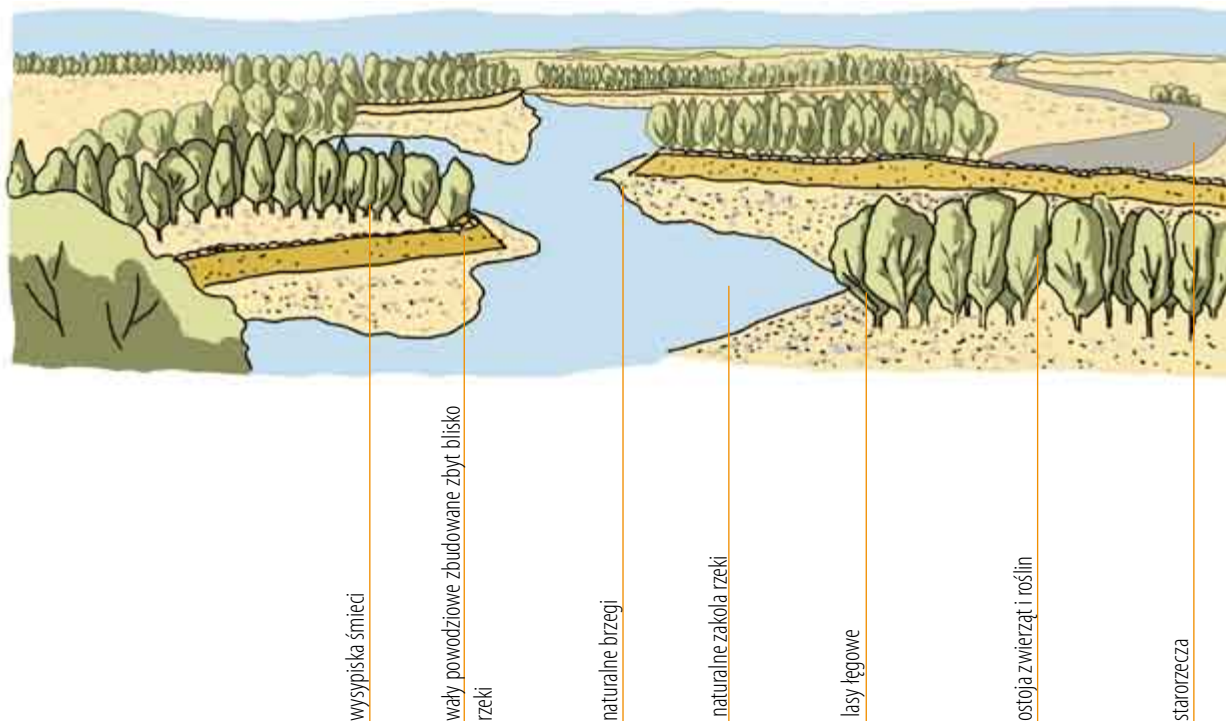
Zagrożenia:

a. brak miedz i zieleni śródpolnej; b. komasacja gruntów; c. zaoranie łąk i pastwisk; d. dzikie wysypiska śmieci; e. nowa bezstylowa zabudowa bez zieleni

Szachownica pól, łąk, pastwisk i lasów – świadectwo olęderskiego rolnictwa. Dziś biologiczne bogactwo i zróżnicowanie krajobrazu staje się wizytówką rolnictwa ekologicznego. Miedze (niektóre mają po kilkaset lat) są siedliskiem wielu roślin i zwierząt niezbędnych do zachowania równowagi biologicznej. Gospodarstwa wielkoobszarowe, powstałe w wyniku komasacji gruntów, i ich intensywna produkcja (chemizacja i ciężkie maszyny) prowadzą do likwidacji zadrzewień śródpolnych i miedz wraz ze światem roślinnym i zwierzęcym. Zadrzewienia śródpolne, przydrożne, łąkowe cechują rolnictwo umiejętnie łączące piękne z przydatnym. Pasy zadrzewień sprawiają, że pola mają więcej ciepła, gleba zachowuje wilgoć i żyzność. Łęgi zmniejszają ryzyko powodzi, lasy magazynują wodę, „produkują tlen”, osłaniają przed wiatrem, są domem dla zwierząt.

Krajobraz doliny Warty

Wartości:

a. naturalne zakola rzeki; b. starorzecza; c. lasy łęgowe; d. naturalne brzegi; e. ostoja zwierząt i roślin

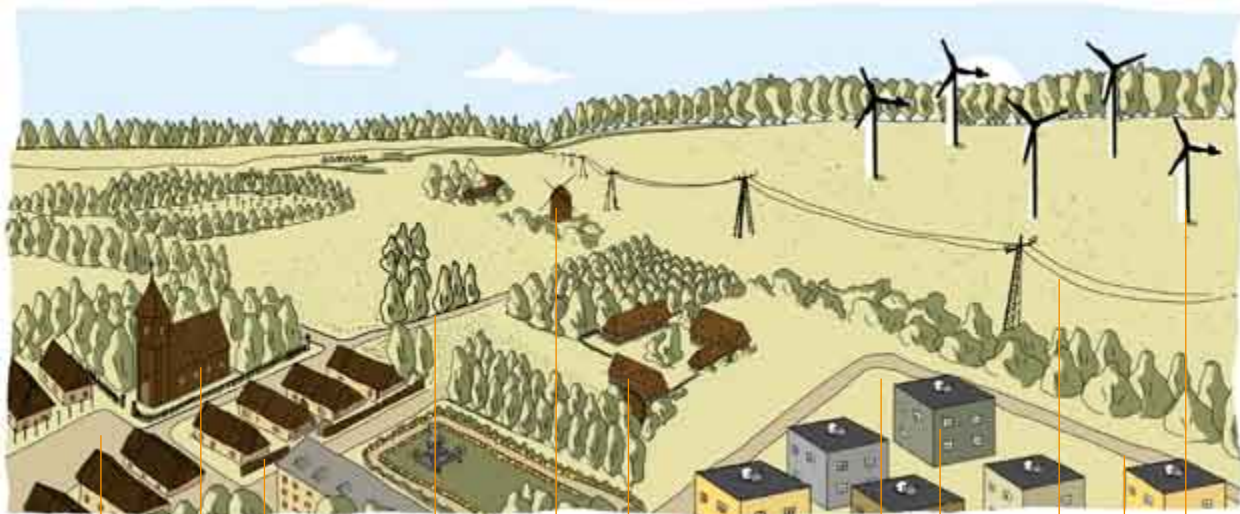
Zagrożenia:

a. wysypiska śmieci; b. wały powodziowe zbudowane zbyt blisko koryta rzeki bezsilne wobec wielkich fal powodziowych oraz uniemożliwiające naturalne nawożenie łąk nadrzecznych, a tym samym powodujące spadek plonów i zanikanie rzadkich gatunków roślin i ptaków

Ilość i jakość wód

Zmniejszające się zasoby wody w Polsce i jej zanieczyszczenie mogą ograniczyć rozwój kraju. Rozrzućmy używamy wodę nie dbając o jej czystość, czego symbolem mogą być dzikie wysypiska śmieci w korytach rzek, a także nielegalne przyłącza kanalizacyjne do cieków wodnych. Rzeki i potoki płynące naturalnymi zakolami, szerokimi, płaskimi korytami wśród lasów łęgowych, są świadectwem rozumnej gospodarki wodnej. Wówczas w czasie suszy nie brakuje wody, a gdy grozi powódź – jej nadmiar jest zatrzymywany i pochłaniany. Brzegi rzek – wymarzone miejsce dla budownictwa rekreacyjnego. Jednak ze względów krajobrazowych i przyrodniczych lepiej jest jeśli wzdłuż brzegów ciągnie się pas lasów łęgowych. Dobrze jest, gdy możliwy jest spacer ścieżką wzdłuż brzegu. Dom usytuowany tuż nad brzegiem rzeki jest wyrazem egoistycznego nastawienia, w istocie nieprzyjaznego, wobec przyrody oraz wobec innych ludzi.

Zabudowa wsi

zachowany układ przestrzenny z początku lokacji wsi

kościół

drewniane płoty

drogi i rowy obsadzone drzewami

wiatrak

zagroda (dom, obiekty gospodarcze, podwórze ze studnią, ogródek i sad)

wycięcie wierzb

nowe budynki stojące samotnie nie przypominające starych zagród

linie energetyczne zbyt blisko siedzib ludzkich
betonowe płoty

wiatraki produkujące prąd, które szpecą krajobraz i powodują hałas

Wartości

Zagrożenia

Wartości:

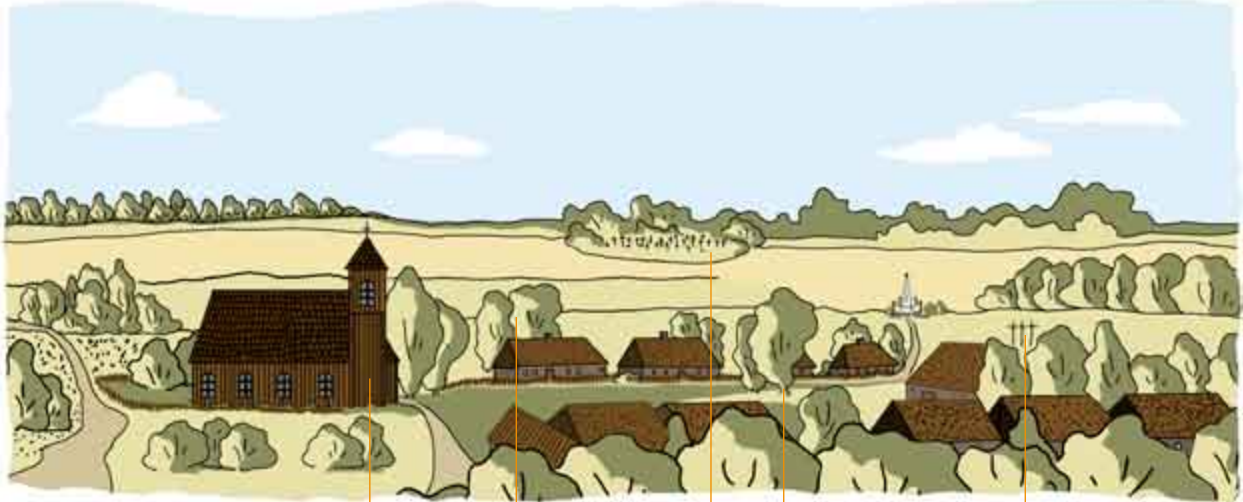
a. zachowany układ przestrzenny z początku lokacji wsi; b. zagroda (dom, obiekty gospodarcze, podwórze ze studnią, ogródek i sad); c. kościół; d. drogi i rowy obsadzone wierzbami; e. wiatrak; f. drewniane płoty

Zagrożenia:

a. linie energetyczne zbyt blisko siedzib ludzkich; b. wiatraki produkujące prąd, które szpecą krajobraz i powodują hałas; c. nowe budynki stojące samotnie nie przypominające starych zagród; d. betonowe płoty; e. wycięcie wierzb

Sposób zabudowy

Plany wsi olęderskich były dostosowane do miejscowych warunków przyrodniczych. Budynki powstawały w miejscach bezpiecznych na wypadek powodzi. Obecnie budynki wznoszone są często w miejscach do tego nie przystosowanych ignorując tradycje budowlane obszaru. Budynki są często dwukondygnacyjne. Kąt nachylenia dachów jest dowolny. Stolarka okienna i drzwiowa ma inne kształty i proporcje niż tradycyjna. Zrezygnowano z tradycyjnych materiałów budowlanych. Ogrody przydomowe zajęły nieznaną wcześniej rośliny.

kościół parafialny ze starodrzewem

pomnik upamiętniający bitwę
w Powstaniu Styczniowym

stary cmentarz ze starodrzewem

kapliczki nadzewne

krzyże morowe

Wartości:

a. kościół parafialny ze starodrzewem; b. stary cmentarz ze starodrzewem; c. pomnik upamiętniający bitwę w Powstaniu Styczniowym; d. kapliczki nadzewne; e. krzyże morowe;

Zagrożenia:

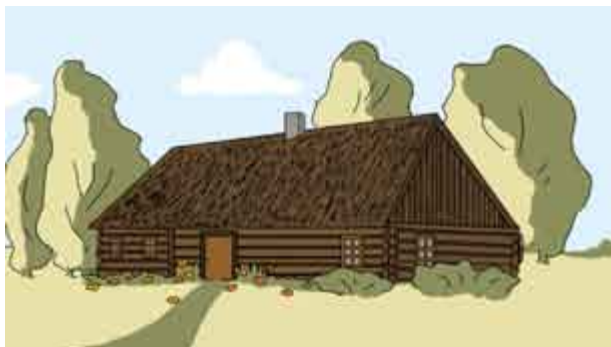
a. nowy cmentarz z wyciętymi drzewami, by nie „śmiecily liśćmi”; b. nowa kapliczka (grota) nie nawiązująca formą i materiałem do tradycyjnych kapliczek; c. brak oznakowania miejsc historycznych

Świątynia w krajobrazie

Wieża świątyni jest nadal wskazówką dla patrzącego z oddali gdzie znajduje się wieś i jakiego wyznania są jej mieszkańcy. Współcześnie zbudowane świątynie są czasami tak dziwacznymi budowlami, że trudno rozpoznać w nich kościoły.

Tradycyjny polski cmentarz oglądany z daleka to kępa starych pięknych drzew. Również z bliska odczuwamy urok cmentarza. Tu źle pojmowana nowoczesność i wygoda są zupełnie nie na miejscu. Dobrze jest jeśli wieś posiada jakiś wyróżnik, czyli coś, co jest niezwykle rzadkie, np.: stare przejście graniczne, zagrody z lokalnych materiałów budowlanych, kościoły różnych wyznań, tradycyjne rzemiosło czy tradycyjne uprawy. To „coś”, co nas wyróżnia trzeba cenić ponad wszystko. Dzięki temu naszej wsi nie można pomylić z inną

Piękne krajobrazy i jak je można zepsuć

Stary dom wkomponowany w zieleni

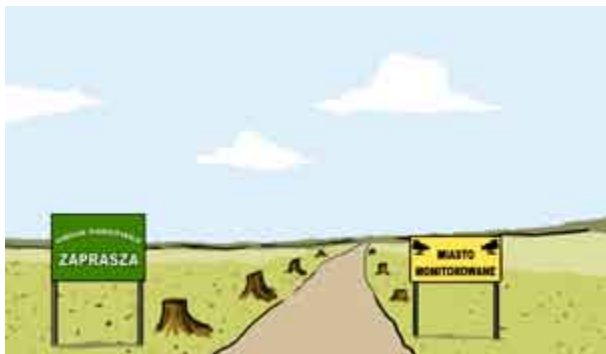
Ten sam dom zepsuty w wyniku wstawienia nowych, nieproporcjonalnych okien, dostawienia dobudówki z płaskim dachem i usunięcia starych drzew

Tuż obok starego domu postawiono nowy dom tzw. gargamel otoczony betonowym płotem, dodano zieleni inną niż tradycyjną, a stare drzewa wycięto

Droga obsadzona drzewami

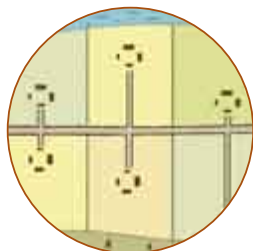
Droga bez drzew

Rozplanowanie wsi i zagrod

Na obszarze Polski spotykamy rozmaite układy wsi. Wsie o rodowodzie średniowiecznym znajdują się na obrzeżach Puszczy Puzdrskiej to owalnice, np.: Ruda Komorska i ulicówki, np.: Królików. Były to wsie skupione wokół placu lub ulicy. Wsie o rodowodzie XVIII wiecznym utworzone przez Olędrów miały zabudowę rozproszoną ze względu na fakt, iż grunty rolne przylegały bezpośrednio do gospodarstwa. Wyróżniamy dwa rodzaje wsi olęderskich: rzędówki bagienne i wsie z zabudową rozproszoną. Rzędówki bagienne to wsie zakładane na terenach przejściowych od obszarów podmokłych do suchych. Każdy osadnik otrzymywał podobny pas gruntów obejmujący zarówno tereny podmokłe jak i suche. W poprzek działek rolnych lub ich skrajem biegła główna droga wiejska, przy której lub w niewielkim od niej oddaleniu budowano zagrody. Przykładem takiej wsi jest Lisewska Kolonia. Wsie z zabudową rozproszoną charakteryzowały się tym, iż każdy osadnik stawiał swoją zagrodę na środku własnego gruntu. Ten typ osadnictwa powstał tam, gdzie gleby były mniej więcej tej samej jakości. Warunek ten spełniały przeważnie obszary leśne. Nieco inaczej wyglądały wsie z zabudową rozproszoną na terenach zalewowych Warty, gdzie zagrody budowano w miejscach gdzie warunki na to pozwalały, czyli na wydmach, które podczas powodzi stawały się wyspami.

Wsie rozproszona na terenie leśnym (wies Łaziński)

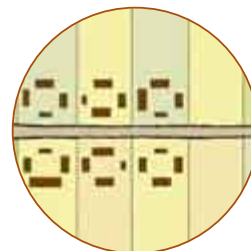
Rzędówka bagienka

Wies rozproszona

Owalnica

Ulicówka

Rodzaje zabudowań wiejskich

Domy mieszkalne:

Chałupa – dom mieszkalny gospodarza

Dwór – siedziba właściciela ziemskiego

Czworak – dom wielorodzinny pracowników folwarku

Budynki gospodarcze:

Stodoła – do przechowywania zboża, siana, słomy

Śpichlerz (śpicherek) – do przechowywania ziarna

Chlew – do hodowli świń

Obora – do hodowli krów

Stajnia – do hodowli koni

Drewutnia – do przechowywania drewna opałowego

Wozownia (wiata) – do przechowywania wozów i innych maszyn

Gołębnik – do hodowli gołębi

Piwniczka – do przechowywania żywności

Rodzaje zabudowań wiejskich

Żuraw we wsi Stara Kaźmierka

Dwór we wsi Russów

Drewutnia we wsi Młynek

Obora we wsi Wierzchy

Obora z łupanego kamienia polnego we wsi Piskory

Obora i sławojka we wsi Kolonia Obory

Stodoła i drewutnia we wsi Wrąbczyn Górski

Centrum podwórza zajmowała studnia z żurawiem. Przy budynkach często rosły potężne drzewa: lipy lub dęby służące do ochrony domostwa przed wiatrem lub pożarem stanowiąc „zapórę liściową”.

Często budowano budynki gospodarcze łączące różne funkcje, np. chlewu, obory i stajni.

Jeśli w twoim gospodarstwie zachował się stary niepotrzebny budynek gospodarczy lub mieszkalny należy go bez zmiany dawnej formy zewnętrznej adaptować do nowych potrzeb i nie budować, tuż obok niego, współczesnych budynków. Budynek taki to świadectwo szacunku do historii, a także pozytywny wyróżnik gospodarstwa ułatwiający podjęcie innej działalności gospodarczej niż rolnictwo. Starych budynków nie można grodzić betonowymi płotami.

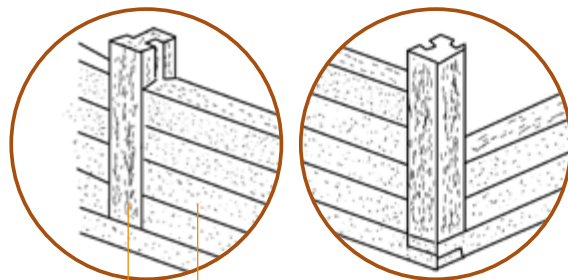
Techniki budowlane i budulec

Materiał i konstrukcja ścian

Na obszarze Puszczy Pyzdrskiej, do początków XX w., większość budynków wznoszono z lokalnego i nieprzetworzonego budulca, tj.: drewna, gliny, darniowej rudy żelaza i sporadycznie – z kamienia polnego. Z drewna budowano budynki przeważnie w technologii sumikowo-łątkowej. W tej technologii drewniane słupy „łątki” stanowiły element konstruktywny ścian. Łątki miały wycięte pionowo rowki, w które wpuszczano końce poziomych bali (sumików) o grubości ok. 10 cm. Szpary pomiędzy balami uszczelniano gliną. Od wewnątrz do bali przybijano najczęściej drewniane kołki, na które nakładano gruby tynk gliniany o grubości ok. 10 cm, celem ocieplenia ścian. Technologia sumikowo-łątkowa umożliwiała budowanie budynków z drewna o niewielkiej grubości, które było łatwo

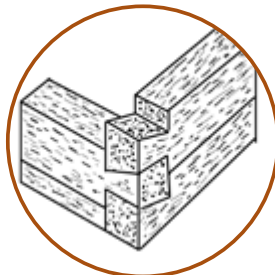
dostępne na obszarze Puszczy Pyzdrskiej, gdyż przed wprowadzeniem osadników, właściciele lasów na ogół wycięli grubsze drzewa. Z tej przyczyny mało powstało domów o konstrukcji zrębowej, budowanych z grubych bali, łączonych w narożnikach na tzw. jaskółczy ogon. Budowano także budynki o konstrukcji szkieletowej z drewna, których wypełnienie stanowiła glina, tzw. szachulec. Często wznoszono budynki z gliny mieszanej z chrustem i wrzosem. Najrzadziej budowano budynki z łupanego kamienia polnego i cegły. Najbardziej oryginalnym budulcem ścian i fundamentów wyróżniającym budownictwo z obszaru Puszczy Pyzdrskiej w skali europejskiej jest darniowa ruda żelaza. Niemal wszystkie budynki obszaru puszczy stoją na fundamencie z tejże rudy, która ma doskonałe właściwości izolacyjne. Darniową rudę

Konstrukcja sumikowo-łątkowa

Łątki Sumiki

Konstrukcja zrębowa

Konstrukcja sumikowo-łątkowa we wsi Zamęty

Konstrukcja zrębowa we wsi Borowiec Nowy

żelaza wydobywano na obszarze Puszczy Pyzdrskiej od niepamiętnych czasów wykorzystując ją także do wytopu żelaza. W czasach II wojny światowej istniała w Łazińsku kopalnia darniowej rudy żelaza, którą wysyłano specjalnie wybudowaną kolejką wąskotorową do Jarocina, a następnie do hut na Śląsku. Darniowa ruda żelaza występuje praktycznie na wszystkich podmokłych łąkach tuż pod powierzchnią murawy. O jej występowaniu świadczy brunatno-rudy kolor wody.

Wystające belki stropowe do mocowania dachu we wsi Wierzchy

Konstrukcja z rudy żelaza we wsi Wierzchy

Stare budynki należy remontować zachowując oryginalne konstrukcje ścian. Wznosząc nowe budynki należy stosować w maksymalnym stopniu lokalny budulec. Warto wykorzystywać materiały rozbiórkowe, które mają niezwykle atrakcyjne wartości dekoracyjne, znacznie przewyższające nowe materiały.

Kołki wbite w łątki do podtrzymania glinianego tynku we wsi Wierzchy

Konstrukcja glina i chrust we wsi Stara Kaźmierka

Dom we wsi Łazińsk

Konstrukcja gliniana we wsi Ciężerńskie Holendry

Budynek gospodarczy we wsi Wojciechów

Materiał konstrukcyjny dachów

Materiały, którymi pokrywano dachy:

Słoma – dobre właściwości izolacyjne

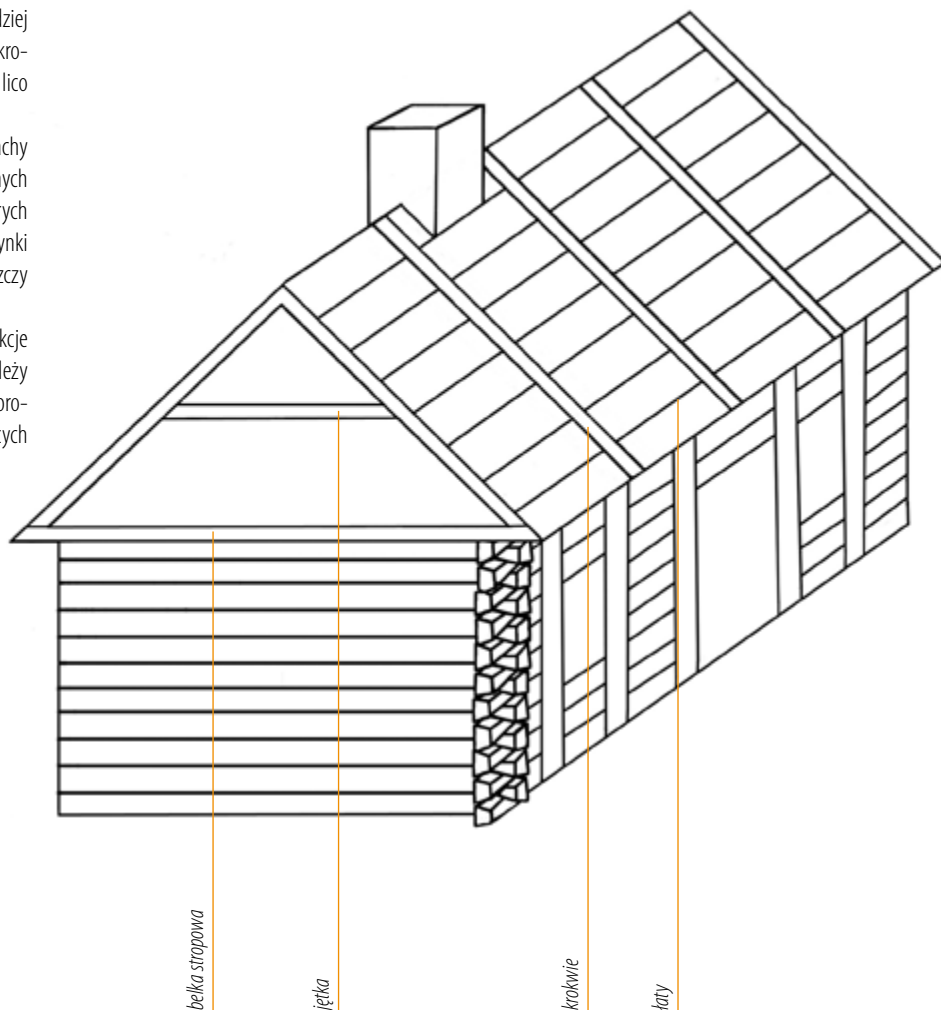
Gont (drewniane deseczki) – lekkie i bardziej trwałe od słomy

Dachówka – najbardziej trwały materiał

Najbardziej popularnym rodzajem dachu w Puszczy Pyszczyńskiej był dach dwuspadowy, rzadziej występował dach naczółkowy. Tworzące dach krokwie opierały się na wystających ok. 50 cm poza lico ściany belkach stropowych.

Krajobraz wsi zakłócają budynki, których dachy mają inny kąt nachylenia, niż dachy tradycyjnych budynków; szczególnie źle wyglądają dachy, których każda połać ma inny kąt nachylenia. Także budynki o dachach płaskich nie pasują do krajobrazu Puszczy Pyszczyńskiej.

Budując dach należy stosować konstrukcje i pokrycia stosowane w danym regionie. Nie należy wprowadzać nowej kolorystyki pokrycia oraz wprowadzać w płaszczyznę dachu dodatkowych obcych elementów, np.: balkonów.

Materiał konstrukcyjny dachów

Dach kryty dachówką we wsi Zamęty

Ręczne wiązanie słomy na dach, wieś Wojciechów

Ściana szczytowa obita deskami w układzie pionowym, wieś Stary Borowiec

Nowy dom wzniesiony we wsi Orlina Wielka. Do pokrycia dachu zastosowano słomę; kąt nachylenia dachu wynosi ok. 45 stopni; szczyty dachu są deskowane, co nawiązuje do istniejącej zabudowy. Istotną zmianą jest obniżenie wysokości dachu na części zwężonej budynku

Detale architektoniczne

Detale architektoniczne to elementy różnicujące architekturę regionalną. Mogą dotyczyć fragmentów konstrukcyjnych lub stanowić wyłącznie dekorację. Architektura Puszczy Pyzdrowskiej jest uboga w detale o funkcjach wyłącznie dekoracyjnych. Za najbardziej wyrazisty detal architektoniczny uchodzą starannie wykonane elewacje budynków wybudowanych z darniowej rudy żelaza. Charakterystyczne rude plamy w białych obwódkach zaprawy wapiennej, to niezwykle wyróżnik.

Szafa wngkowa we wsi Wrębczynkowskie Holendry

Drzwi z kamiennym stopniem we wsi Gemierów Kolonia

Łaciata ściana z darniowej rudy żelaza we wsi Czarny Bród

Ganek we wsi Piskory

W trakcie remontów starych domów zamiast wymieniać najlepiej wyremontować oryginalną stolarkę i inne detale. Ściany wykonane z darniowej rudy żelaza warto odświeżyć skuwając niepotrzebne tynki, a ściany tych domów ocieplać od wewnątrz. Błędem jest stosowanie w tej samej elewacji jednocześnie stolarki nowej jak starej o innym kształcie. Wprowadza to chaos oraz zachwianie proporcji budynku. We wsiach, w których istnieje tradycyjne budownictwo nie należy budować domów nadmiernie dekorowanych np. betonowymi tralkami czy tłuczonym szkłem i lusterkami.

Belka stropowa we wsi Wierchy

Okiennica domu we wsi Stary Borowiec

Data budowy stodoły we wsi Stara Kaźmierka 1796 r.

Data budowy budynku gospodarczego we wsi Wierchy 1908 r.

Okienko w budynku gospodarczym

Ozdobna fasada we wsi Łazińsk

Belka stropowa z domu we wsi Stara Kaźmierka

Klamka budynku we wsi Wierchy

Kościoty ewangelickie i cmentarze

Każda wieś olęderska zamieszkała przez ewangelików posiadała własny cmentarz zlokalizowany w pobliżu, najczęściej na wzniesieniu utworzonym przez wydmy polodowcową. Na cmentarzach rosną stare drzewa, głównie dęby.

Cmentarz we wsi Piskory

W każdej większej wsi olęderskiej zamieszkałej przez ewangelików istniała szkoła spełniająca także funkcję domu modlitwy. W większych skupiskach budowano okazałe kościoły. Do dzisiaj w kościołach w Starej Kaźmierce i Zagórowie odprawiane są nabożeństwa ewangeliczne.

Kościół ewangelicki we wsi Zamęty

Cmentarz we wsi Orlina Duża

Kościół ewangelicki we wsi Nowa Kaźmierka

Wnętrze kościoła ewangelickiego we wsi Stara Kaźmierka

Cmentarz we wsi Piskory

Szkoła i kaplica we wsi Stary Borowiec

Cmentarz w Stawiszynie

Cmentarz we wsi Ciemierów Kolonia

To co wyróżnia budownictwo Puszczy Pyzdrskiej

Architektura budynków mieszkalnych i gospodarczych wsi ołęderskich z obszaru Puszczy Pyzdrskiej posiada cechy wspólne występujące na całym obszarze.

Budynki mieszkalne

- parterowe
- ściany z darniowej rudy żelaza, gliny lub drewna, najczęściej w konstrukcji sumikowo-łątkowej
- dach dwuspadowy pod kątem 40 do 45 stopni, symetryczny, krokwie oparte na wystających poza lico ściany belkach stropowych, szczyty obite deskami w układzie pionowym czasami szachulcowe; spotyka się szczyty wysunięte nieco poza lico ściany szczytowej o szerokość skrajnej belki stropowej; pokrycie dachu: słoma, trzcina lub dachówka
- okna skrzynkowe, prostokątne: „prostokąt stojący”, proporcje 3:4 lub 4:5; okna podzielone na mniejsze szyby; wielkość szyb identyczna lub większa na dole a mniejsza na górze; okna jedno lub dwuskrzydłowe
- drzwi zewnętrzne w konstrukcji ryglowej lub ramowo-płytowej, zdobionej lub nie; najczęściej drzwi dwuskrzydłowe o proporcjach 3:4, 4:4,5 lub 6,5:7

Budynki gospodarcze

- parterowe
- ściany z darniowej rudy żelaza, gliny lub drewna
- dach dwuspadowy symetryczny pod kątem 40:45 stopni; szczyty obite deskami w układzie pionowym lub szachulcowym; pokrycie dachu: słoma, trzcina lub dachówka
- okna prostokątne lub kwadratowe; spotyka się nietypowe małe otwory okienne z ramą drewnianą w kształcie trójkąta foremnego bez szyb
- drzwi z desek ustawionych pionowo
- ogrodzenia ze sztachet

Okienko w budynku gospodarczym we wsi Zapowiednia

Piękne, opuszczone gospodarstwo we wsi Wierzchy

Szczyt wysunięty poza lico ściany szczytowej budynku

Co pozwala mówić o wyróżniku architektonicznym

Największym wyróżnikiem budowlanym Puszczy Pyzdrskiej jest zastosowanie na niespotykaną nigdzie w Polsce i Europie skalę darniowej rudy żelaza do budowy budynków mieszkalnych i gospodarczych.

Fragment ściany z darniowej rudy żelaza

Obora we wsi Wrąbczynek

Typowe okno

To co wyróżnia budownictwo Puszczy Pyzdrowskiej

Dom we wsi Kolonia Obory

Dom we wsi Nowolipsk

Dom we wsi Rybie

Dom we wsi Zamęty i płot ze sztachet

Tył domu we wsi Krzyżówka

Stodoła we wsi Wojciechowo

Budowle historyczne

Panorama Pyzdr

Na obrzeżach obecnej Puszczy Pyzdrowskiej istnieją budowle historyczne związane z wcześniejszym osadnictwem.

Stawiszyn, najmniejsze miasto w Polsce o powierzchni 99 ha

Klasztor pocysterski we wsi Łąd

Dwór we wsi Jarantów

Zabytki archeologiczne

Domy, siedliska i mogiły z dawnych epok popadają z czasem w ruinę, ulegają zapomnieniu. Pozostają po nich wały ziemne, fosy, kopce, konstrukcje kamienne lub ceglane, urny i inne drobne przedmioty ukryte pod ziemią. Są to zabytki archeologiczne, źródła wiadomości o najstarszych dziejach. Często owiane legendą stanowią świadectwa ważnych wydarzeń historycznych. Zabytków tych nie należy rozkopywać, niwelować czy rozbierać. W razie wykrycia przy pracach ziemnych pozostałości z dawnych epok należy powiadomić urząd gminy lub konserwatora zabytków. W ostatnich latach pojawili się poszukiwacze dawnych militariów penetrujący teren z wykrywaczami metalu; osoby te wyrządzają duże szkody rozgrzebując stanowiska archeologiczne. Zadbane lub odrestaurowane zabytki archeologiczne mogą być atrakcją dla turystów i wizytówką miejscowości.

W prehistorycznym grodzisku w pobliżu wsi Modlica z czasów Kultury Łużyckiej (początek epoki żelaznej) w wyniku badań archeologicznych od-

Chałupa wielkopolska podobna do odkrytych w grodzisku koło wsi Modlica, skansen we wsi Russów

kryto ślady najstarszej chaty w Wielkopolsce. Była to chałupa z jedną izbą mieszkalną oraz niewielką sienią i wejściem od szczytu domu. W chwili obecnej podobny typ domu można spotkać w skansenie w Russowie.

*Grodzisko koło wsi Modlica położonej u ujścia
Prosny do Warty*

Wypoczynek na wsi

Droga do wsi Ciężęskie Holendry podczas wiosennej powodzi

Hucuły we wsi Grodziec

Turystyka wiejska może znacząco wpłynąć na rozwój poprzez tworzenie miejsc pracy i generowanie zysków. Warunkiem jej rozwoju jest wsparcie ze strony władz lokalnych i organizacji pozarządowych. By turyści chcieli przyjeżdżać nie wystarczą tylko wygodne kwatery i dobre jedzenie. Potrzebny jest bogaty pakiet atrakcji turystycznych: szlaki turystyczne, wypożyczalnie rowerów, stadniny, folklor, architektura, rękodzieło, przyroda, kąpieliska, ekologiczna żywność, kwatery w budynkach „z duszą”, możliwość pracy w tradycyjnym rolnictwie, np.: orka konna. Tylko bogate oferty wychodzące poza stereotypową koncepcję agroturystyki mogą spełnić oczekiwania turystów. Gwarantują prawdziwe emocje i doznania; umożliwiają przeżycie prawdziwej podróży pełnej niespodzianek. Siłą napędzającą wielkość ruchu turystycznego są atrakcje przyrodnicze oraz te wytworzone przez człowieka. Warunkiem dobrej promocji własnego obszaru, np.: gminy jest współpraca w tym

Bryczka we wsi Tomice

*Sarenka z Ośrodka Edukacyjnego
w siedzibie Nadleśnictwa Grodziec*

zakresie z innymi gminami, powiatami i organizacjami pozarządowymi. Atrakcje turystyczne nie znajdują granic administracyjnych i pokrywają się w sposób naturalny z dawnymi krainami geograficznymi, np.: Kaszuby, Podhale, Kociewie. Wokół tych krain tworzone są obecnie Lokalne Organizacje Turystyczne (LOT). To wyspecjalizowane organizacje optymalnie rozwijające turystykę

Obserwacja ptaków nad Wartą

Kulig koło Pyzdr

Jazda na nartach śladowych koło byłej wsi Tarnowiec

Wiosenne rozlewiska można pokonać w woderach...

...lub kajakiem

Tradycyjne rolnictwo

Bronowanie we wsi Ruda Wieczyrńska

Suszenie fasoli we wsi Wojciechowo

Rudka

Na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej zachowało się wiele gospodarstw, które z powodów ekonomicznych bądź demograficznych (brak następcy) nie nadążają za postępującą mechanizacją i chemizacją rolnictwa. Gospodarstwa takie prowadzą przeważnie produkcję wielokierunkową na małą skalę. Hodują trzodę, bydło i drób, które karmią głównie paszami własnej produkcji. Gospodarstwa takie produkują lepszą żywność niż gospodarstwa wielkoobszarowe stosujące intensywne metody hodowli i uprawy. Małe gospodarstwa nie zanieczyszczają środowiska, a żywność z nich pochodząca ma lepszy smak i jest poszukiwana w miastach. To często dawne zagrody ołęderskie otoczone starymi drzewami i małymi sadami, świetnie wkomponowane w krajobraz. W nowych wielkoobszarowych gospodarstwach wygląd zagrody w niczym nie nawiązuje do tradycji architektonicznych obszaru Puszczy Pyzdrowskiej. Drugim niekorzystnym aspektem powiększania gospodarstw jest komasacja gruntów, zanik miedz i zubożenie krajobrazu.

Wieś Wojciechowo – parownik, czyli miejsce gdzie przygotowywano pokarm dla zwierząt

W drodze do wsi Nowolipsk

W Zagórowie pan Bartczak Ryszard kultywuje tradycyjną hodowlę gęsi

Kozy ze wsi Leszczyca

Tradycyjny połów na rozlewiskach

Bielany sad

Dawny ogród przydomowy dostarczał niezbędnych warzyw, ziół a także pełnił funkcję dekoracyjną od frontu budynku. Według starych przekazów kwiaty nie tylko zdobiły, lecz swoją urodą odciągały złe uroki. Dzisiaj ogród pełni głównie funkcje dekoracyjne, niestety, rzadko w naszych ogrodach rosną stare odmiany roślin ozdobnych jak: malwy, piwonie, astry. Zastąpiły je modne iglaki, trawniki, ogródki skalne i plastikowe ozdoby.

Przedogródek

Kwitnąca jabłoni

Dawniej każde gospodarstwo posiadało własny sad i ogród przydomowy. Tradycyjne sady składały się z okazałych jabłoni, gruszy, orzechów i śliw. Drzewa starych odmian były odporne na choroby i szkodniki, nie wymagały stosowania środków ochrony roślin i nawozów. Niestety sady te nie produkowały owoców tak ładnych jak owoce najnowszych odmian pochodzące ze współczesnych intensywnych sadów. Dlatego z powodów ekonomicznych większość sadów przydomowych została wycięta. Dziś moda na stare odmiany drzew owocowych wróciła i szkółki znowu oferują do sprzedaży tak egzotyczne odmiany jabłek jak np.: ananas berzeński.

Rzemieślnicy i artyści ludowi

Przysiadkowa kuźnia we wsi Wojciechowo

Sylvia Osińska prowadzi galerię we wsi Kolonia Obory gdzie można kupić jej prace

Józef Dzieciatkowski garncarz w szóstym pokoleniu ze wsi Czarny Bród...

Od zawsze rolnictwo współistniało z lokalnym rzemiosłem. Rzemieślnik wytwarzał przedmioty codziennego użytku. Artysta ludowy ozdobił je lub produkował wyroby służące wyłącznie ozdobie. Tylko na niektórych terenach w Polsce do dzisiaj kontynuuje się tradycyjną wytwórczość.

Warto sprawdzić, czy zachowały się w okolicy przedmioty wytwarzane przez miejscowych rzemieślników, czy przedmioty obecnie produkowane nawiązują do tradycyjnych wzorów. Tradycja przekształcona w twórczy sposób może stanowić źródło dochodów.

Wszystko co jest wykonywane ręcznie staje się produktem poszukiwanym, droższym niż wyroby fabryczne.

Franciszka Kaźmierczak i syn Mariusz, wikliniarze ze wsi Wrąbczynkowskie Holendry

...i jego syn Łukasz Dzieciatkowski

Rzeźbiarz Arkadiusz Adamczak ze wsi Przyranie

Kapela znad Prosn

Makotka z tradycyjnym olęderskim wzorem

Udział wieprzowcy wielkopolski Pani Edyty Michalak zdobył II miejsce w Polsce w konkursie „Nasze kulinarne dziedzictwo”(2003)

Kuchnia regionalna zależna była zawsze od warunków naturalnych, które decydowały o produkcji roślinnej i zwierzęcej. Tradycyjne przepisy kulinarne przechodzą z pokolenia na pokolenie. Wyroby kuchni regionalnej w Polsce są bardzo zróżnicowane. Są one ważnym składnikiem dziedzictwa. Sposoby wytwarzania tradycyjnych potraw i przetworów powinny być popularyzowane i chronione. Służą temu różnorodne konkursy, a szczególnie lansowanie lokalnych potraw w gospodarstwach agroturystycznych i lokalach gastronomicznych. Tradycje kuchni regionalnych kulturywują na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej koła gospodyń wiejskich i rodzinne firmy cateringowe.

Placki ziemniaczane na fajerkach. Spejgał pań z Kola Gospodyń Wiejskich we wsi Sławsk

Panie z Kola Gospodyń Wiejskich we wsi Sławsk znane z wyrabiania chleba ziemniaczanego, poleweczki, żuru, pierogów i kapusty białej z fasolą

Tradycyjna spizarnia we wsi Wrębczynkowskie Holendry

Pani Edyta Michalak ze wsi Wrębczyn Górski prezentuje wino sosnowe

Targi, festyny, odpusty

Targi to znany już od Średniowiecza sposób sprzedaży i wymiany towarów. Każde miasteczko z obrzeży Puszczy Pyzderskiej ma swój dzień targowy każdego miesiąca. W Zagórowie, gdzie mają miejsce największe targi, jest to pierwsza środa miesiąca. Dzień targu to wymieniona okazja do spotkań towarzyskich. Dla rolników bardzo ważny jest wydzielony targ rolny, gdzie można kupić i sprzedać wszystko, co wyprodukuje gospodarstwo rolne. Jedno, czego można żałować, to znikomy udział w obecnych targach lokalnych wyrobów rzemieślniczych, które wyparła chińszczyzna.

Festyny to okazja do promowania lokalnej kuchni

Targ w Zagórowie

Nagrody są magnesem przyciągającym do udziału w festynie

Targ w Zagórowie

Ważnymi wydarzeniami w lokalnej społeczności są odpusty ku czci patrona parafii. Odpustom towarzyszy handel przykościelny z typowym towarem odpustowym: pamiątki, zabawki i obwarzanki.

Coraz większego znaczenia nabierają festyny parafialne. Są to imprezy integrujące wspólnotę poprzez zabawę, konkursy, poczęstunek. Festynom towarzyszą zbiórki na cele charytatywne.

Targom mogą towarzyszyć wydarzenia kulturalne

Festyn parafialny we wsi Szymanowice

Nazwy miejsc

*Grodzisko z X wieku koło wsi Jarantów
zwane szwedzkim okopem*

Wójtostwo Pyzdrowskie

Nazwy miejsc to bardzo cenny składnik dziedzictwa. Przekazują one bardzo wiele informacji o tożsamości mieszkańców. Likwidowanie ich przez administrację lokalną to ogromna strata.

Nazwy historyczne, przykłady:

- „szwedzki okop” (nazwa używana dla wszelkich grodzisk, bez względu na okres ich powstania)
- „wójtostwo” (siedziba wójta – założyciela miast)

Nazwy wynikające z funkcji, przykłady:

- „młynek” (miejsce gdzie znajdował się młyn)
- „smolarnia” (miejsce gdzie produkowano smołę z drewna)

Nazwy topograficzne określające właściwości miejsca, przykłady:

- „białe góry” (wydmy, których nie porasta las)
- „trzęsawka” (bagny)

*Białe góry koło wsi Pietrzyków. Na pierwszym
planie piękna polna grusza*

Język

Regionalne odmiany języka, czyli gwary są jednymi z najtrwalszych wyróżników tożsamości. Głównym czynnikiem decydującym o powstaniu różnych gwar po obu stronach rzeki Proсны było istnienie granicy prusko-rosyjskiej w latach 1815-1918. Mieszkańcy Puszczy Pyzdrowskiej na sąsiadów zza Proсны mówili i mówią „bażanty”. Natomiast „bażanty” na mieszkańców Puszczy Pyzdrowskiej mówili: „łańcuchy” i „chadziaje”. Do najbardziej charakterystycznych cech języka mieszkańców Puszczy Pyzdrowskiej należy odmienianie czasowników w drugiej osobie liczby mnogiej. Zamiast mówić: „chodźcie”, „dajcie” mówią: „choćta”, „dajta”. Kolejna różnica dotyczy sposobu używania przez mieszkańców wschodniego brzegu Proсны odmiennych form bezokolicznika i czasu przeszłego niektórych czasowników, np. zamiast mówić: „stać”, „stał”, „stali” mówią: „stojąc”, „stojał”, „stojeli”. Istnieje też różnica w słownictwie mieszkańców zamieszkałych po obu brzegach Proсны, np.: „zeszyt” – po wschodniej stronie: „kajet” i odpowiednio: „kurtka” to „kapota”, „flaszka” to „butelka”, „tytka” to „torebka”, „szpadel” to „topata”, „wasserwaga” to „poziomica”, „hebel” to „strug”, „krajzega” to „piła”, „węborek” to „wiadro”.

Stup graniczny

Zrekonstruowane przez Towarzystwo Kulturalne Echo Pyzdry przejście graniczne koło Pyzdry zostało zaliczone do znaczących atrakcji turystycznych w Polsce

Działania organizacji pozarządowych i liderów wnoszą bezcenny wkład w ratowanie dziedzictwa kulturowego Puszczy Pyzdrowskiej i promocji tego obszaru.

Mariola Śniecińska

– wyszukuje i opracowuje, na podstawie źródeł pisanych, materiały o gminie Blizanów, które publikuje w Zeszytach Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Autorka publikacji: „Blask małej ojczyzny”, „Gmina Blizanów wczoraj i dziś”.

Tomasz Wojtyński

– prezes stowarzyszenia „Perkoz” wspierającego turystykę wodną na Prośnie i Warcie. Inicjator budowy przystani wodniackiej w Pyzdrach.

Piotr Czajczyński

– założyciel: www.puszcza-pyzdrska.blog.onet.pl promującej Puszczę Pyzdorską. Opracowuje i zamieszcza w Internecie informacje o historii obszaru puszczy.

Andrzej Bernat

– wice prezes Fundacji Pro Memoria; specjalizuje się w historii Zagórowa i okolic; publikuje artykuły na ten temat w gazetach lokalnych.

Zdzisław Kulawinek

– autor i wydawca publikacji: „Tam gdzie kwitną konwalie”, której akcja rozgrywa się na terenie Puszczy Pyzdrowskiej; dokumentuje cmentarze ołęderskie i żydowskie obszaru; gromadzi materiały dotyczące prześladowań ludności polskiej i żydowskiej podczas II wojny św.

Eugeniusz Markiewicz

– pionier badań nad zastosowaniem darniowej rudy żelaza w budownictwie na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej. W 2002 zrealizował projekt: „Zastosowanie rudy żelaza w architekturze na terenie gminy Gizałki”, a w 2009: „O czym szepczą polne grusze”; inicjator pisania i zbierania legend opisujących życie puszczy.

Leokadia Śniegowska

– zbiera materiały dotyczące wybitnych postaci Ziemi Rychwalskiej (Gabriel Złotowski, Wacław Jedyński), a także legendy, zwyczaje i obrzędy opisujące życie obszaru.

Tomasz Frankowski

– pomysłodawca i organizator „Ekspedycji Nadwarciańskich” – corocznych pieszych wędrówek po bezdrożach Doliny Warty, imprezy nagrodzonej najwyższą nagrodą Marszałka Województwa Wielkopolskiego na najlepszy produkt turystyczny regionu (2004) oraz wyróżnionej 5. miejscem w Polsce w konkursie targów turystycznych Tour Salon.

Czesław Matyjak

– autor 38 niepublikowanych opracowań o historii Stawiszyna; w latach 1993–2000 prezes Towarzystwa Miłośników Stawiszyna; uczestnik cyklicznych Kongresów Kultury Regionalnej w Polsce.

Marzena Bonczysta, Urszula Gęsikiewicz

– wspólnie opracowały i wydały 3 książki dotyczące historii gminy Grodziec, ze szczególnym uwzględnieniem szkoły i parafii w Królikowie. Gromadzą wywiady i stare fotografie dotyczące historii obszaru.

Każde miejsce opowiada swoją historię

Dziadek i wnuk

- Dziadku! Po co tu przyszliśmy?
- Chciałem Ci pokazać jak tu u nas pięknie...
- Pięknie? Las jak las, a do tego te stare chałupy, pola, łąki i te piaszczyste drogi...
- Wiesz, ja też tak myślałem. Zazdrościłem naszym sąsiadom, Olędom, że po wojnie wyjechali do Niemiec.
- Ale niektórzy tu wrócili, słyszałem w szkole.
- Tak. Ta pani, co wróciła nazywała się Sontag. Pochodziła z Wrąbczynka. Opowiadała mi, że zawsze, gdy widziała w świecie różne piękne miejsca, to myślała wracała tutaj. Szczególnie w święta Bożego Narodzenia; zawsze widziała oczyma wyobraźni swój upragniony Wrąbczynek, a w nim chałupy pokryte czapami białego śniegu i te sanie konne...
- To co, okazało się, że nasze jest lepsze?!
- Dla nas jest najlepsze. Zobacz, że tak samo jest z roślinami. Gdy wyrosną, nie lubią, by je przesadzać. Gdy wyjeżdżamy, musimy dostosować się do innych, ale jak nam się coś u nas nie podoba, to możemy to zawsze zmienić. Zamiast stąd wyjeżdżać, trzeba próbować zmieniać nasze otoczenie.

Gospodarze i miłośnik zabytków

- Czy mogę zrobić zdjęcie państwa domu?
- Tej ruderze? Lepiej niech pan sfotografuje dom sąsiadki.
- Ale widzi pani, mnie podobają się takie stare domy, zbudowane z rudy żelaza lub drewna, kryte strzechą z tradycyjnym ogródkiem.
- Mój mąż planuje ten dom rozwalić i wybudować nowy, elegancki.
- Niech pani na to nie pozwoli, to piękny zabytkowy dom
- Słyszałam od syna, że w sąsiedniej wsi miastowi wykupili taki dom za niezłe pieniądze. Zrobili w środku łazienkę i zamieszkali w nim na stałe
- No właśnie! Dlaczego go nie wyremontować???
- Remont wyniesie więcej, niż budowa nowego domu
- Ale jak wieś będzie ładna, to przyjadą letnicy. Będzie szansa, że pani syn znajdzie pracę i nie będzie musiał szukać jej gdzieś w świecie...

Przybysze

- Słyszałam, że zna pan tą wieś lepiej, niż tutejsi
- Wie pani, tę wieś i sąsiednie badali etnografowie dwa lata temu, a wyniki badań zostały umieszczone w Internecie. Była piękna wystawa w Muzeum Etnograficznym w Poznaniu i wydano publikację
- I co dalej?
- Obszarem Puszczy Pyzdrowskiej zaczynają interesować się osoby pragnące kupić stary dom do zamieszkania na stałe bądź na wakacje
- A co tu można robić na przykład zimą?
- W wielu wsiach jest Internet. Jest coraz więcej zawodów, które wykonywać można w swoim domu, przy komputerze. A poza tym Puszcza Pyzdrska położona jest stosunkowo blisko autostrady oraz dużych miast: Kalisza, Konina i Poznania
- Czy można tu nadal kupić działki budowlane lub stare domy?
- Tak. Można tu kupić stare olęderskie zagrody lub tylko siedliska z pięknym drzewostanem

Jak wykorzystać historię miejsca

Turysta i gospodarz

- Chcicie tu przyjechać na lato? Tu mało kto przyjeżdża. Tylko tacy co to „do rodziny”
- Ale tu są piękne krajobrazy, lasy pełne grzybów, rybne rzeki no i te niezwykłe stare zagrody
- No niby tak. Co roku kręcą się tu tacy z miasta. Przyjeżdżają samochodami łowić ryby, zbierać grzyby, pojeździć rowerami i popływać kajakami.
- No widzi pan. Coś im się jednak podoba
- Ale nam się nie podoba, bo tylko śmieci zostawiają i jadą
- Trzeba pomyśleć jak na turystach można zarobić
- Ale jak?
- Trzeba uszykować kwatery w starych budynkach, oferować wyżywienie, wypożyczać rowery, konie, kajaki i oprowadzać po terenie
- Kwatery w starych chałupach? Przecież to wstyd. Te stare chałupy to trzeba by było zburzyć i pobudować nowe z wszelkimi wygodami
- Właśnie, że nie. Turycy wolą noclegi w starych chałupach, oczywiście po adaptacjach. Jak je wszystkie zburzycie, to nikt tu nie przyjedzie

Przedsiębiorca i urzędnik

- To są moje rodzinne strony. Wiele lat pracowałem na Zachodzie i zgromadziłem pewien kapitał. Chciałbym go tutaj zainwestować. Wójt mówił mi, że pan zajmuje się planowaniem przestrzennym i może mi coś doradzić. . .
- W planie przestrzennym mamy tereny przeznaczone na działalność gospodarczą, gdzie można by na przykład uruchomić przetwórnictwo owoców i ziół. Mamy też teren przeznaczony na działalność turystyczną
- Dobrze się składa, bo na Zachodzie pracowałem w firmie turystycznej. Niech mi pan powie więcej o warunkach zabudowy tego terenu pod działalność turystyczną
- W planie przestrzennym zapisano między innymi, że nowo budowane budynki muszą nawiązywać do tradycyjnej zabudowy, a ich elewacje muszą być wykonane z lokalnego budulca, tj. darniowej rudy żelaza, drewna lub gliny
- To bardzo ciekawe. Na Zachodzie panuje moda na turystykę historyczną, powrót do dawnych czasów. . . . Ale czy to się opłaci?
- Na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej można by stworzyć sieć pensjonatów o różnym profilu pokazujących uroki życia wiejskiego, połączonych siecią szlaków konnych i rowerowych. Można by z tego utworzyć oryginalny produkt turystyczny
- Noo, muszę się nad tym zastanowić. Najpierw jednak chciałbym obejrzeć te stare, tradycyjne zabudowania, jak one wyglądają. . .
- No to jedziemy

Wójt i nauczyciel historii

- Panie wójcie, wracam do sprawy ratowania zabytków
- Wiem wiem, też mi to leży na sercu, ale pan wie, ciągle brakuje pieniędzy. . .
- Ale zabytki nie mogą czekać w nieskończoność. Szczególnie martwi mnie sprawa tych starych zagród olęderskich. Ich właściciele to przeważnie starsze osoby i nie stać ich na remonty. Teraz wystarczy tylko wyremontować dachy, a za kilka lat będzie za późno na jakikolwiek ratunek. Jak mam uczyć dzieci szacunku do historii, kiedy widzą, że nikogo to nic nie obchodzi?
- Obchodzi obchodzi, choć prawdą jest, że większość mieszkańców wołałaby na przykład wybudować chodnik lub wyremontować remizę
- Ale słyszałem, że są środki na naprawę dachów w zabytkowych chałupach w ramach programu Leader+
- Owszem są, ale o ich rozdziale decyduje Lokalna Grupa Działania z naszego powiatu, w skład której wchodzi przedstawiciele władz, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców. Ja mam tam tylko jeden głos. Póki co w LGD zdecydowano o dofinansowaniu remontów remiz OSP. By pana głos był bardziej słyszalny powinien pan, z osobami o podobnych poglądach, założyć stowarzyszenie i zacząć w miarę możliwości ratować zabytki, a samorząd wam pomoże
- Łatwo powiedzieć. . . Kto dzisiaj chce robić coś za darmo. Chyba, że nawiążę współpracę z tymi osobami, które napisały książkę o historii naszej szkoły
- To dobry pomysł. Myślę, że znajdzie się jeszcze więcej chętnych do współpracy.

Przywracanie pamięci miejsca

Polska jest krajem, w którym II wojna światowa i lata powojenne spowodowały gwałtowne zmiany określane jako „przerwanie ciągłości kształtowania środowiska kulturowego”. Miliony osób zostały zmuszone do opuszczenia swoich miast, wiosek i domów. W ich miejsce osiedlili się przybysze mający często inne tradycje budowlane, gospodarcze i zwyczajne. Wszyscy musieli poddać się systemowi, w którym tradycja dotychczasowa została oficjalnie odrzucona i uznana za złą. Powyższy proces wystąpił częściowo w Puszczy Pызdrskiej, gdzie miejsce po

Olędрах pochodzenia niemieckiego zajęli Polacy z bliskich lub dalszych okolic. Jak przywrócić pamięć? Jak zaakceptować spadek po „innych”?

Najpierw trzeba działać tak, by nowi mieszkańcy dostrzegli, że dawne wartości istnieją i mogą być ważne. Następnym krokiem jest wskazanie, że to co nowe nie musi być sprzeczne ze starym, lecz może być kontynuacją. Kontynuując dawną tradycję mieszkańcy staną się świadomymi dziedzicami i obywatelami swojej „małej ojczyzny”.

Pięknie tu! Ale nie ma żadnego pensjonatu...

Może warto tu zainwestować?

Może tu wysiądę?

Warto czegoś się dowiedzieć o tych z miasta

Po co oni tu przyjeżdżają?

Mogli by coś dla nas zrobić

Dalsze działania dotyczące dziedzictwa kulturowego Puszczy Pyzderskiej realizowane będą w 2011 r. przez Towarzystwo Kulturalne „Echo Pyzdr” w projekcie: „Puszca Pyzderska - ołęderskie tradycje budowlane”.

Towarzystwo Kulturalne „Echo Pyzdr” prowadzi działalność krajową i międzynarodową w obszarach: edukacja, kultura, rozwój lokalny, dialog demokratyczny. Działaniom towarzyszą konferencje, wydawnictwa, wystawy, wydarzenia kulturalne i artystyczne, szkolenia oraz promocja lokalnych społeczności.

Organizacja nie zatrudnia stałych pracowników i opiera się na pracy społecznej pełnych pasji członków. Projekty realizowane są za środki pochodzące z wygrzanych konkursów grantowych oraz darowizn i odpisów 1% podatku dochodowego osób fizycznych.

Serdeczne podziękowania dla wszystkich darczyńców!

Wsparcie z 1% można przekazać podając w urzędzie skarbowym następujące dane:
Towarzystwo Kulturalne „Echo Pyzdr”, nr KRS 0000117319;

Kontakt do organizacji:

adres elektroniczny: www.echo.org.pl

poczta e-mail: echo@echo.org.pl

tel.: 63/276-86-64

Wiesława Kowalska, prezes Towarzystwa Kulturalnego „Echo Pyzdr” od 2006; redaktor naczelny gazety lokalnej „Echo Pyzdr” (1991-2001), koordynator projektów krajowych i międzynarodowych, m.in.: polsko-ukraińskich plenerów artystycznych „Sztuka Łączy” (1994-2003), „Jarmarku rzemiosła i Filmu” (2005), „Spotkania z Ameryką” (2006) i „Karawany Jedności” (2007) realizowanych na Granicy w Borzykowie; autorka i koordynator programu stypendialnego „Mecenat” skierowanego do zdolnej młodzieży z prowincji (program realizowany od 1998; nagrodzony Pro Publico Bono 2003); trener liderów wiejskich m.in. w Europejskiej Akademii Sołtysa w Szczecinie (2008), a także liderów społeczeństwa obywatelskiego Europy Wschodniej; absolwent Szkoły Liderów Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności (2007); stypendystka Departamentu Stanu USA w programie dla liderów społecznych. Współautor publikacji promujących rozwój lokalny i wyrównywanie szans edukacyjnych: „Granica”, „Gagauzja—uroki prowincji”, „Wyrównywanie szans edukacyjnych – narzędzia finansowe”. Nagrodzona Oskarem Edukacyjnym miesięcznika Perspektywy (2000), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (2009) i tytułem Społecznika Roku tygodnika Newsweek Polska (2010).

Przemysław Kowalski, członek Towarzystwa Kulturalnego „Echo Pyzdr”, jego założyciel i prezes do 2006; Burmistrz Pyzdr I. kadencji samorządu; koordynator projektów ukierunkowanych na współpracę z krajami Europy Wschodniej m.in.: „Praktyki rolnicze dla Ukraińców w Polsce” (1998-2000) – projekt wyróżniony Listem Gratulacyjnym Ambasadora Ukrainy w Polsce (2001); Inicjator rekonstrukcji dawnego prusko-rosyjskiego przejścia granicznego w Borzykowie. Koordynator projektów służących aktywizacji obszarów wiejskich: „Dawna granica dobrą promocją” (2004), „Puszczą Pызdrską – Ołędry i ich żelazne domy”, „Orhea – wielokulturowość dla agroturystyki” (2010). W latach 2006-2007 prezes Fundacji „Tutaj Warto” wdrażającej Program Leader+, a także współautor Zintegrowanej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich dla gmin: Kołaczkowo, Miłosław, Pызdry, która otrzymała 7. miejsce w rankingu ogólnopolskim. Nagrodzony: Nagrodą Wojewody (1998), Optimus Hominum (2004); za działalność w opozycji uhonorowany „Medalem Pamiątkowym w uznaniu zasług położonych w przywracaniu Polsce wolności i demokracji” (2009)

